

УДК 159.922.73–053.4(043.3)

Т. О. Піроженко

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ВИХОВАННЯ

В статті розглядаються сучасні надбання психологічної теорії та практики з питань відображення ціннісних орієнтацій старших дошкільників. Окреслено вектор вирішення проблеми становлення ціннісних орієнтирів дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі, яка потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурного середовища, що сприяє збереженню простору дитячої субкультури, становленню моральних почуттів та ціннісних орієнтирів, опірності до негативних соціальних впливів.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, сучасна соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку, соціокультурне середовище, освітній простір, ціннісне ставлення, становлення особистості, життєва компетентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Аналіз літературних джерел проблеми становлення ціннісних орієнтацій надає можливість констатувати, що у гуманітарної сфері посилюється науковий інтерес до проблематики філософії виховання особистості. Відомо, що філософія виховання насамперед відповідає на питання про те, якою повинна бути особистість, якими рисами вона повинна володіти, в якому напрямку треба вести її становлення. Філософія виховання також вирішує проблему ставлення людини до світу, до природи, до суспільства, до різноманітних людських спільнот, до інших людей, до самої себе. Вона оцінює явища і процеси, які сприяють вихованню людини, визначає взаємодію поміж факторами і умовами формування особистості. Аналітичний огляд опрацьованого

матеріалу дозволив констатувати, що однією з провідних тенденцій розвитку освітньої ситуації сьогодення стає перехід до ціннісної парадигми (Г. Балл, М. Боришевський, М. Богуславський, В. Караковский, Г. Корнетов, С. Максименко, З. Равкин, В. Сластенин та ін.), який засвідчує підвищену увагу до формування ціннісно-змістової сфери людини. Спрямування дослідницької роботи співробітників лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України відповідає сучасним тенденціям розвитку психологічної науки з огляду на посилення уваги дослідників до проблем становлення творчої особистості, що здатна проявити та регулювати свою життєву активність на основі сутнісних ціннісних орієнтацій, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі.

Водночас, ми констатуємо про відсутність єдиного підходу щодо розуміння сутнісних понять, пов'язаних ціннісними орієнтаціями дитини дошкільного віку. Усталеною позицією вікової та педагогічної психології є твердження про те, що важливішим періодом інтенсивного розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості виступає етап ранньої юності, в ході якого мінливі індивідуальні інтенції узгоджуються з усталеними нормативними смислами. Загальний висновок цієї позиції - ціннісне самовизначення у юнацтві виступає контрапунктом у розвитку особистості, справляючи величезний вплив на все подальше життя людини. Саме цей важливий аспект – зв'язок цінностей з життєвими смислами – представлений у екзистенціальному напрямку психології (С. Кьєркегор). Однак, можна знайти і підтвердження пошукам дитячих психологів в науковому обґрунтування витоків цінностей людини в дитинстві, коли автор пише, що цінність – поняття, яке в екзистенціальній психології відображає зміст, який відноситься до спрямованості переживань. Цінність ще не смисл, пояснює далі філософ, але, по меншій мірі, його умова. Реалізація цінності може скласти життєвий смисл. Не можна не погодитись із науковцями, які

підкреслюють, що з першого періоду онтогенезу людини, в дитинстві, відбувається формування підвалин ціннісних уявлень, очікувань, смислів, цінностей. В. Чудновський підкреслює, що формування ціннісно-змістової сфери – не якийсь визначений етап розвитку людини, цей процес перетворення ціннісних орієнтацій є «наскрізним», він «прокреслює» все життя людини від народження до глибокої старості, який вступає у складну взаємодію з віковими особливостями і середовищними факторами. Ціннісна структура особистості є результатом процесів, з одного боку, засвоєння суспільних цінностей, моральних норм, ролей, а з другого – становлення особистісного „Я”, самосвідомості людини. Особистість є динамічною системою і знаходиться в стані безперервної зміни та розвитку. В процесі такого особистісного становлення поступово все більшого значення набувають її внутрішні рушійні сили, які дозволяють людині більш самостійно визначати задачі та напрямки власного розвитку. Система ціннісних орієнтацій особистості виступає в якості регулятора та механізму такого розвитку, визначаючи форму реалізації намічених цілей та постановку нових значущих цілей. В свою чергу, досягнутий рівень розвитку особистості поступово створює все нові підґрунтя для розвитку та вдосконалення системи її ціннісних орієнтацій. Оскільки цінності представляють внутрішній світ особистості і є характеристикою сфери свідомості та невід’ємною ознакою зростаючих можливостей дитини у нарощуванні якостей свідомого життя, важливим завданням сучасної психолого-педагогічної науки постає вивчення передумов, чинників, тенденцій і закономірностей становлення ціннісних орієнтацій в дошкільному віці, виявлення шляхів оптимізації ціннісних пошуків дошкільників.

Мета статті – обґрунтування теоретичних положень та інтерпретація тенденцій і закономірностей становлення ціннісних орієнтацій в дошкільному віці, шляхів оптимізації процесу їх формування у практиці виховання дошкільників

Ми схильні розуміти, що ціннісні орієнтації виступають характеристикою зростаючих можливостей дитини дошкільного віку у свідомому виявленні психологічного простору „Я”. В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб’єктної активності дитини, ступень дорослішання та гармонізації всіх психологічних надбань, що має прояв в поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності. Специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує врахування психолого-педагогічних передумов розвитку духовних орієнтирів в життєдіяльності дитини дошкільного віку, об’єднання зусиль та напрямів діяльності системи освіти та батьків у створенні соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери навколо проблеми становлення ціннісних орієнтацій дитини. Тому рішення проблеми становлення ціннісних орієнтирів розвитку дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурних впливів середовища, що відбуваються у взаємодії дитини з оточенням. Гуманізація відносин – це піднесення особистісної гідності людини: сприймання і ставлення до неї як до найвищої життєвої цінності [1; 2; 4; 5]. Саме за цих умов кожна дитина має можливість привласнити історично-культурний досвід людства, отримує особистий досвід активності у прояві своєї індивідуальності, реалізує свої можливості, потенційні внутрішні ресурси та здібності, стає творчою особистістю, навчається регулювати власну діяльність та поведінку на основі суспільно значущих орієнтирів. Соціальне середовище є саме тією умовою, яка визначає, чи перейде ця потенційна можливість у засвоєнні дитиною ціннісних орієнтацій в реальний формат її життєдіяльності. Соціальне середовище показує якою мірою психологічний феномен ціннісних орієнтацій дитини із потенціальних можливостей перетворюється у дійсність, вказуючи на його головну функцію – бути регулятором життєвої активності. Відсутність феномену ціннісних

орієнтирів залишає дитину в ситуації постійного ситуативного пояснення та тлумачення з боку дорослих вже здійсненої поведінки, руйнує саму можливість цілепокладання, можливості погляду у майбутнє. У зв'язку з цим важливим та правомірним виховним завданням розвитку особистості дошкільника виступає становлення ціннісних орієнтацій дитини як центрального регулятора зовнішньої поведінки та внутрішнього психічного життя, а також гармонізація вже сприйнятих особистістю і соціально необхідних цінностей в практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу статті. Процес цілеспрямованого аналізу ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини, яке виконує в системі життєдіяльності дошкільників регулюючу дію, спрямував розробку комплексу діагностичного інструментарію для психологічного аналізу системи існуючих в реальному житті дитини цінностей в двох напрямках – широта та змістовна наповненість системи цінностей, яка існує в дитячій субкультурі життя („Поле цінностей” дитини) та психологічні особливості процесу становлення цінностей у дитини дошкільного віку („Структурно-динамічні характеристики ціннісних орієнтацій” дитини) [12].

Результатом теоретичного аналізу проблеми визначено модель феномену „ціннісних орієнтацій”, яку було використано для організації діагностичної та формувальної роботи з дітьми та найближчим соціальним оточенням в дошкільному навчальному закладі та сім'ї на подальших етапах науково-дослідної роботи. Структурно-динамічна характеристика ціннісних орієнтацій дитини представлена єдністю її компонентів: – емоційного компоненту, що характеризує суб'єктивне, особистісне відношення до предмету оцінювання в оточуючої природної та соціальної дійсності та має прояв у ступені емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях; – когнітивного, пізнавального компоненту, що характеризує змістову

наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе; – поведінкового або діяльнісного компоненту, що характеризує включеність й насиченість оцінних суджень в реальній життєдіяльності дитини та аналізується по ступеню сформованості вольових, регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності. Праксеологічна, діяльнісна насиченість оцінних суджень, що характеризують ціннісні орієнтири, демонструють готовність дитини діяти певним чином стосовно себе або об'єкта, який має для неї особистісну значущість.

Визначення теоретичної моделі для характеристики ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку спирається на наступні методологічні положення: – про роль ставлення людини до себе як найважливішого чинника виникнення і стабілізації єдності особистості (положення Б. Ананьєва); – розгляд самоставлення як безпосереднього формування у свідомості людини особистісного смислу „Я” (положення В. М'ясіщева); - ідея про особливий характер взаємозв'язку образу „Я” самооцінки і самоставлення (концепція Л. Бороздіної); - розвиток емоційних ставлень в онтогенезі (Н. Дятленко, М. Лісіна, А. Сільвестру, С. Тищенко, П. Чамата); - модель формування у дошкільників системи провідних ставлень як важливих чинників особистісного розвитку (Ю. Приходько).

Оскільки в основу аналізу ціннісних орієнтацій покладено їх суб'єктну значущість для самої людини, то саме дитина виступає вихідною точкою координат в оцінці змісту та структурно-функціональних особливостей ціннісних орієнтацій. Як відомо, за параметрами суб'єкта цінності поділяють на два класи: 1) цінності – блага, які відповідають потребам суб'єкта (дитини) і охоплюють як матеріальні так і духовні ресурси, продукти „споживання” та послуги у різних сферах реальної дійсності, так і сфері ідеального (уявлення,

ідеї, ставлення тощо), як, наприклад, природні багатства так і створені людиною сфери (наприклад, витвори мистецтва); 2) цінності – регламенти, які відповідають регламентуючим орієнтирам суб'єкта в його діяльності щодо задоволення потреб і охоплюють морально-етичні, правові й естетичні норми та ідеали, звичаї та традиції. Деталізована оцінка цінностей-благ та цінностей-регламентів проведена через діагностичний інструментарій „Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника” [12], в якій запропоновані різні сфери вибору „значущих” та „знаних” для дитини цінностей, що існують в практичній життєдіяльності. Сферами прояву вибору цінностей вибрано ситуації: („людина-людина”, „людина-природа”, „людина – техніка”, „людина-мистецтво”). В кожній з цих сфер має місце оцінювальна діяльність малюка та привласнення цінностей, що виконують регламентуючі орієнтири у вияві власної активності дитини в різних видах діяльності (моральні, етичні, естетичні норми та ідеали, особистісні якості). В науковому аналізі ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку, ми зупинились на цінностях, орієнтуючись на які, людина здійснює пошук та набуття смислу свого життя, а цей аспект є найважливішим на етапі їх становлення (В. Шаронов, 1997). Трактуючи процес становлення ціннісних орієнтацій як процесу, що розгортається у просторі і в часі, як процесу, що сам створює умови для свого наступного розвитку і служить у деякому роді причиною власного саморуху, підкреслює нашу позицію щодо ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання, який виявляє свою регулюючу дію в системі життєдіяльності дитини. Відносно завдань онтогенетичної характеристики процесу становлення ціннісних орієнтацій в поведінці дітей в різних видах діяльності й спілкуванні з оточенням ми бачимо специфіку їх прояву в наступній послідовності: - цінності, які реалізуються у переживаннях краси природи, краси мистецтва, тобто є цінностями переживання; – цінності, які реалізуються у відносинах людини

до людини – любов, дружба, співчуття, тобто цінності спілкування; – цінності, які реалізуються в продуктивних творчих актах: працелюбство, творення, перетворення речей природи в процесі трудової діяльності, це – цінності творення; – цінності, які реалізуються у подоланні обмежень людиною в ситуації коли вона практично впливати на її зміну не може, цінності ставлення до труднощів. В житті дитини дошкільника цінності переживання, творення, подолання обмежень тісно переплетені та виявляються в активних формах взаємодії з оточенням та різних предметно-практичних, ігрових й образотворчих видах діяльності. Для наукового аналізу процесу становлення ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку перспективним є використання означеної класифікації, оскільки надає можливість врахування вікових психологічних надбань віку – психологічних досягнень емоційного, когнітивного, вольового розвитку. Реальне існування тієї чи іншої ціннісної орієнтації в ціннісно-смисловій сфері особистості дитини можливо лише за умови єдності трьох її структурних компонентів – емоційного („значима” цінність), когнітивного („знана” цінність) і регулятивного („дієва” цінність). Розроблений комплекс діагностичного інструментарію враховує специфіку проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку, а саме, включає критеріальні характеристики та ступінь їх прояву у дітей з погляду структурної цілісності [12].

Обґрунтування структурної характеристики ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку в діагностичному обстеженні спирається на позиції про те, що передумовами вироблення дітьми стійкого емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу й самого себе є: – прагнення до постійного відтворення дітьми позитивних переживань щодо свого „Я”; – здатність до узагальнення переживань, що виникає на кінець дошкільного віку; – формування початкові форми рефлексії яка спирається на процес відділення часткової самооцінки від загальної.

Спільним для зазначених підходів є визнання емоційно-ціннісного ставлення як важливого структурного компоненту самосвідомості та необхідною сходинкою на шляху до особистісного зростання (В. Котирло). Дуалістичний підхід щодо напрямків досліджень проблеми „ціннісні орієнтації” виявлено у провідній категорії відношення до себе. В „емоційно-ціннісному ставленні” у літературних джерелах надано характеристику з двох позицій:

1) емоційно-ціннісного ставлення до себе є специфічним видом емоційних переживань, в яких відображається власне ставлення людини до того, що вона у собі впізнає, розуміє, „відкриває” нового, т.б. це різноманітні само ставлення (Е. Еріксон, К. Роджерс, І. Кон, В. М'ясіщев, В. Столін, С. Пантілєєв, Т. Титаренко, І. Чеснокова та ін.);

2) емоційно-ціннісного ставлення до себе ототожнюється із самооцінкою (Л. Виготський, Д. Леонтьєв, О. Леонтьєв, Н. Непомняща, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, С. Тищенко, П. Чамата та ін.). У рамках цього підходу автори, як правило, розглядають емоційно-ціннісного ставлення до себе як вияв загальної самооцінки.

Враховуючи особливості егоцентричних характеристик мислення дитини дошкільного віку, а тим самим, розуміння специфіки та місця ціннісного ставлення до себе в загальній картині чеснот та шкали цінностей людини, важливо підкреслити, що самоставлення (емоційно-ціннісного ставлення до себе) пояснює специфічно насичену активність людини, яка спрямована на її власне „Я” у вигляді усталеного почуття щодо себе, що виникає на основі само прийняття, Я-образу, самооцінки та оцінки значущого оточення. Емоційно-ціннісне ставлення до себе проявляється як глобальне почуття „за” або „проти” самого себе, набуваючи форми самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу, очікуваного ставлення з боку оточуючих і, тим

самим, стає наріжним центром в загальному процесі привласнення цінностей та створення власної дитячої картини світу.

Усвідомлення дитиною себе як суб'єкта взаємодії з оточуючими стимулює її самоактивність, наповнює її внутрішній світ новим змістом, що нормалізує її самооцінку, дозволяє по-новому уявляти себе, своє „Я”, оцінювати свої дії та вчинки і всю свою особистість загалом і, як наслідок, у повній мірі відкрити нові грані свого внутрішнього світу, позитивно конструювати вимір ціннісних орієнтацій системи людина-людина. У нашому дослідженні за матеріалами Мельник І.С. підтверджується теза щодо обумовленості розвитку самооцінки дітей дошкільного віку соціальним чинником. Характеристика типологічних особливостей прояву самооцінки дітей дала змогу визначити важливість розвитку афективного, когнітивного та поведінкового компонентів взаємин дітей у спільній діяльності з дорослими і однолітками. Разом з тим, така діяльність має бути побудована на основі суб'єкт – суб'єктних стосунків (партнерська взаємодія). Під час навчання дітей способам ефективної побудови взаємодії один з одним та у процесі власної взаємодії дорослих з дітьми особливо важливим є зацікавленість дорослого у роботі з дитиною, уважне ставлення до її особистості, теплі контакти, використання стимулюючих оцінок результатів діяльності.

У старшому дошкільному віці розвиток самооцінки дітей має характерні особливості, що детермінуються як природними чинниками особистісного розвитку дитини у цьому віці, так і впливом соціального середовища, що її оточує. Так, встановлено характер співвідношення двох форм самооцінки старших дошкільників – загальної і конкретної, при якому відзначається тенденція до завищення загальної самооцінки дітьми зазначеного віку та більша адекватність прояву їх самооцінки у конкретній діяльності, що пояснюється, насамперед, природним прагненням особистості малюка бути „хорошим”, яке на шостому році життя залишається ще надто

сильним і здатне певним чином перекрити об'єктивні прояви самооцінки. Це прагнення чітко виражається при дослідженні ставлення дитини до своєї особистості загалом, тоді як у конкретній діяльності, коли перед дитиною стоїть завдання реально оцінити свої уміння та можливості, воно дещо знижується.

Разом з тим, доведено, по-перше, що у більшості дітей з негативними формами самооцінки (як з завищеною, так і з заниженою) спостерігається в основному недостатній ступінь сформованості поведінкового, когнітивного та афективного компонентів взаємин у спільній діяльності з однолітками, що визначає індивідуальну своєрідність типу прояву їх самооцінки (соціально-деструктивний тип). І навпаки, діти з позитивною адекватною самооцінкою (високою або середньою) мають в основному достатній ступінь сформованості структурних компонентів взаємин у спільній діяльності з однолітками, що дає підстави охарактеризувати таких дошкільників як дітей з соціально-активним або соціально-адаптивним типом прояву самооцінки. По-друге, з'ясовано, що зазначені типологічні особливості розвитку дитячої самооцінки значно детермінуються характером взаємодії дітей з близькими дорослими, які у цьому віці залишаються для них незмінним авторитетом.

Це, у свою чергу, потребує свідомого, відповідального та психологічно виваженого підходу дорослих до процесу цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини та забезпечення умов прояву регулюючої дії ціннісних орієнтацій в системі життєдіяльності дошкільників. Все вищезначене вимагає від педагогів системи дошкільної освіти внутрішньої впорядкованості і структурованості смислів, цінностей, побудови власних конструктивних образно-понятійних схем, пред'являє особливі вимоги до системи суб'єктивного контролю професійно-значущої поведінки, складниками якої є фасилітація дорослим процесу розвитку маленької дитини, її підтримка,

сприяння і просування вперед. Проте, на сьогодні цілим рядом досліджень (Е. Бодрова, А. Исмагилова, Г. Маралов, В. Ситаров, Т. Чиркова, Е. Юдина) показана неготовність педагогів до здійснення оптимальної взаємодії з дітьми, наявності у їх свідомості ідей стимулювання дитячої активності, заохочення до її проявів, створення умов і підтримання саморозвитку дитини та реальної взаємодії, спрямованої на домінування, придушення ініціативи.

Декларуючи прихильність гуманістичної парадигми, більшість педагогів залишаються на технократичних позиціях, відмітною ознакою яких є маніпулятивний підхід до дітей. У педагогічному середовищі недостатньо педагогів, здатних з позицій гуманізму вирішувати найбільш важкі питання в умовах соціальних змін. Для сучасної ситуації українського дошкілля характерним є два аспекти процесу становлення особистісної моделі взаємодії з дітьми: з одного боку педагоги демонструють потребу у поширенні сучасних інновацій на засадах діалогічного спілкування з дітьми та їх сім'ями; з іншого боку – постає як жорстка вимога нормативних і методичних документів. Така подвійна ситуація, ускладнена, до того ж, відсутністю об'єктивних умов для реалізації особистісної моделі взаємодії з вихованцями (реальна наповнюваність груп; висока плинність кадрів; велика кількість вакансій педагогічних та допоміжних посад тощо), породжує міжособистісні і внутрішньо особистісні конфлікти, посилення функціонування різного роду педагогічних стереотипів. Отже, теоретичний аналіз проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку як пріоритетних індикаторів особистісного зростання, та аналіз чинників розвитку та реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі, вказує на протиріччя між вимогами з боку суспільства щодо необхідності гуманізації освіти, найважливішим компонентом якої є орієнтація педагогів на

особистісну модель взаємодії з дітьми та відсутністю об'єктивних і суб'єктивних умов її реалізації.

Наявність цього протиріччя поставило перед науковцями лабораторії психології дошкільника нові завдання – враховувати в аналізі проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі питання, що пов'язані з пошуком факторів, які обумовлюють професійно виважену стратегію побудови фасилітуючої взаємодії як одного з механізмів гуманізації виховного процесу і як засобу розвитку ціннісної сфери дітей.

Як зазначав Л. Виготський, вирішальну закономірність у психічному житті і зовнішній поведінці дитини визначає спілкування з дорослим. Джерело психічного розвитку знаходиться не всередині дитини, а в її стосунках з дорослими. Саме вони є органічно необхідною умовою її людського розвитку. Дитина не може жити і розвиватись поза суспільством, вона споконвічно включена в суспільні відносини, і чим молодша дитина, тим більш соціальною істотою вона є. Очевидно, що таке розуміння психічного розвитку висуває на перший план спілкування дитини з близькими дорослими в сім'ї. Саме в сім'ї створюється найкраща можливість забезпечити гармонію в системі „дитина – навколишній світ” , яка слугуватиме запорукою реалізації дитиною свого внутрішнього світу, йдучи шляхом саморозвитку, самобутньої реалізації. Сім'я таїть в собі великі можливості виховного впливу на дитину, є гарантом її соціалізації, особистісного росту.

Аналіз отриманих матеріалів (С. Ладивір, Л. Токарева) під кутом зору взаємодії дитини з дорослими у сім'ї дозволяє констатувати наступне. Найбільш поширені типи батьківського ставлення до дитини: – низький рівень безумовного прийняття дитини (2%); – високий рівень соціальної

бажаності (плекання перспективи соціального успіху дитини в майбутньому – 70%); – вищий за середній рівень авторитарної гіперсоціалізації (авторитаризм, безумовне підкорення, жорсткі дисциплінарні рамки – 64%); – середній рівень симбіозу (значна психологічна дистанція – 54%); – середній рівень інфантилізації (бажання батьків бачити свою дитину адаптованою „дорослого життя” – 54%).

Аналіз дослідження систем ціннісних орієнтацій батьків дозволив виявити ієрархію ціннісних орієнтацій батьків. Розроблена і апробована спеціальна анкета для батьків яка дозволила глибше дізнатись про ціннісні орієнтації сучасних батьків дослідити взаємини батьків і дітей у сім'ї, з'ясувати настрій і загальну атмосферу, яка переважає у сім'ї та особливості взаємовідносин між членами родини. Виявлено, що 60% сімей представляють свою сім'ю дружелюбною, з уважним ставленням один до одного. 35% батьків відмічають загальну атмосферу як мінливу, з суперечливим характером відносин, 5% батьків відмітили своєрідну автономність кожного члена сім'ї, постійну напругу у відносинах, де кожен сам по собі. Виявлено, що заходами, які допомагають їм у поліпшенні настрою у родині є активний відпочинок з сім'єю, більше часу проводити всім разом, домашній кінотеатр, почуття гумору, регулярне спілкування, розмови, пояснення, їжа, солодке, шоколад та пошук компромісу. На питання „З ким більше за все полюбляє проводити свій вільний час дитина?” батьки розставили такі пріоритети: 65% дітей свій вільний час проводять з мамою, спілкуються з нею, грають; 10% дітей проводять свій вільний час з братами та татами; 5% дітей грають самі чи з дідусем та з ровесниками. На питання змістовного пріоритету занять з дітьми в сім'ї „З ким батьки віддають перевагу проводячи свій вільний час?” відповіді вказують на те, що найбільше за все діти в сім'ї діють автономно: малюють та дивляться телевізор в 60%; - читають та прибирають у 8 випадках із 20; активний відпочинок та конструювання у 4

випадках із 20. Аналіз отриманих даних доводить те, що в сім'ї панує психолого-психологічна некомпетентність, яка приводить до того, що батьки в основному добиваються слухняності, покірності і вбачають своїм обов'язком – більш повчати і сварити свою дитину, ніж розмовляти, спілкуватись, радіти, грати, співати, дивитись і слухати разом з дитиною. Дослідження життєвих цінностей батьків показало, що верхні позиції у систематизації системи цінностей займають такі: здоров'я, щасливе сімейне життя, життєва мудрість, матеріально забезпечене життя, любов, вихованість, незалежність, працелюбність. А найменш значимими ціннісними орієнтирами виступили етичні та альтруїстичні цінності, що свідчить про зниження морально – духовного потенціалу в родинному вихованні. Ознакою часу, нажаль, є виявлені у нашому дослідженні факти про те, що найголовнішу відповідальність за виховання дітей батьки покладають на дитячий садок 36%, на розуміння спільних зусиль дошкільного закладу і сім'ї припадає 42%, і тільки 22% батьків вважають відповідальними за виховання дитини – сім'ю. При цьому, найважливішим для своєї дитини батьки вважають, у першу чергу, високий рівень інтелектуального розвитку, на друге місце ставлять фізичне здоров'я, а вже потім, цілеспрямованість, доброту, чуйність. Варто наголосити, що серед опитаних батьків всі хочуть бачити своїх дітей високоморальними та високодуховними людьми і, в той же час, 22% батьків бажають своїм дітям бути в цьому світі більш жорстокими, щоб „вміли постояти за себе”. До того ж, 31% батьків вважають в наш час недоцільним виховувати в дитині милосердя. Обговорення з батьками актуальних питань щодо формування ціннісних орієнтацій дітей показує, що сьогодні зустрічаються батьки які твердо переконані, що в наш час «час науково-технічного прогресу» багато моральних норм поведінки вичерпали себе і не є для дитини показовими, як це було раніше. Деякі батьки виховують у дитини такі якості як жорстокість для того, щоб не дати себе образити. Поради та

пояснення для дітей набувають такої форми: «Тебе образили, зроби у відповідь теж саме, щоб знали, з ким мають справу». Такі батьки нерідко прищеплюють і виховують уміння бездумно застосовувати силу, вирішувати будь-які конфлікти за рахунок пригноблення іншого, зневажливе ставлення до інших людей. Названі факти можна інтерпретувати з різних позицій, але, очевидним є загальна ситуація когнітивного конфлікту у свідомості дорослих щодо системи цінностей у житті, ситуація загальної трансформації суспільства та кризових явищ у сфері виховання. Ситуація зниження загальних моральних норм у вихованні дітей, коли на другий план відсуваються вічні для людини моральні норми та цінності, що закладають на протязі дошкільного віку основи цілісності особистості, в майбутньому приводить до значних психологічних проблем та порушень у розвитку кожної окремої дитини і до деградації суспільства в цілому. Відчуженість від культури, знецінення і нерозуміння особливостей дитячої субкультури, зниження моральних критеріїв своєї та чужої поведінки складають нерозв'язані проблеми під час формування життєвої позиції підростаючого покоління. Саме тому великої актуальності в наш час набуває вивчення та закладення у свідомості дорослих ціннісних орієнтирів розвитку сучасної дитини-дошкільника, а також забезпечення умов їх реального функціонування в життєдіяльності дошкільників.

Однак реалізація означених умов натикається на серйозні перешкоди, пов'язані з низьким рівнем психолого-педагогічних знань батьків, несформованою готовністю до усвідомленого ставлення до дитини, неадекватно обраним стилем спілкування, деструктивними способами взаємодії, неефективними засобами виховного впливу. Потрібує підтримки та відродження найкращих традицій виховання у сім'ї, де джерелом духовності для людини завжди виступає культура: рідна домівка, спілкування з природою, взаємодія людини з людиною, прилучення дитини до

літературних творів, народних пісень, мистецтва. Саме у сімейному колі, через казки, оповідання, через відгадування загадок, довірливі бесіди з близькими, через традиції, які склались у сім'ї дитина пізнає суть моральних понять. Організоване сімейне дозвілля, сімейні традиції, пануючий емоційний настрій згуртовують сім'ю, збагачують досвід порозуміння батьків і дітей, налаштовують на конструктивний пошук адекватних життєво важливих для сім'ї рішень. Для створення емоційного комфорту в сім'ї потрібні свої особливі добрі традиції та ритуали: заспокійливі ритуали перед сном, спільні заходи, спільна праця тощо. В цих ситуаціях у дітей формується найважливіша людська здібність – дарувати радість іншим, бути не тільки споживачем радощів, але й самі вміти творити. Батьки в цьому навчаються супроводжувати та підтримувати розвиток малюка у цьому складному світі, йдучи поряд з ним, шляхом від хаосу до гармонії, сповнюючи його впевненістю у своїх силах. Збереження „домашнього середовища” для вихованців забезпечує взаємну відкритість дорослих і дітей, чутливість, що зберігається і переноситься у ситуацію спілкування з більш широким соціальним оточенням. Якщо у дітей старшого дошкільного віку є досвід взаємодії з дорослим на підставах довіри, то діти виявляють допитливість, проявляють активність і наполегливість у пошуках варіантів вирішення завдань, вміють за необхідності звертатися до дорослого і залучати його до своєї діяльності, обговорювати з ним шляхи досягнення мети, тобто розвивають свої потенціальні задатки розвитку.

Специфічність усвідомлення дітьми дошкільного віку об'єктів, явищ дійсності як цінностей припускає наявність особливих психологічних механізмів їхнього освоєння. Предметом психологічного аналізу в цьому випадку виступає такий вид психічної діяльності, як оцінювальна діяльність дошкільника, спрямована не тільки на сприйняття й освоєння об'єктивно змістовної сторони предмета, явищ, але й на оцінку їхніх властивостей з

погляду необхідності, корисності, приємності тощо. Внаслідок відбувається усвідомлення дитиною старшого дошкільного віку цінності об'єктів навколишнього світу і тим самим формується особливий вид відносин до них – ціннісне відношення. Сформованість ціннісного відношення актуалізує прояв свідомої активності дошкільника в спілкуванні та різних специфічно дитячих видах діяльності. Виявлено, що емоційні переваги, когнітивне наповнення та фактичне існування ціннісних орієнтацій в житті дитини дозволяє розрізнити емоційні, когнітивні та регулятивні якісні характеристики в структурі ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку та відокремити «значимі», «знані» та «дієві» цінності. Аналітична перевірка зв'язків між вказаними структурними характеристиками ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку вказує на неузгодженість та когнітивний конфлікт між емоційною, когнітивною та регулятивною складовою цінностей дітей. Виявлено (за матеріалами К. Карасьової, І. Карабаєвої, Л. Соловйової), що найбільш важливими для себе діти в основному називають ті цінності, які можуть найкраще пояснити. Це відноситься до термінальних цінностей (родина, щастя, здоров'я, дружба, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, творчість, гроші). Однак, дуже специфічним є вираження інструментальних (операційних) цінностей. Тільки наявність в життєдіяльності дитини досвіду та практики прояву співпереживання, самостійності, допитливості, цілеспрямованості, впевненості, сміливості, наполегливості, надає дитині можливість вибрати їх в ієрархії цінностей, хоча зміст й пояснення (тлумачення відповідних слів) не є повним, змістовним. Для дитини рівнозначно значущими є питання щодо вияву предметної активності в соціумі (що означають, який смисл мають предмети та явища) і також питання щодо способів діяльності, якісної сторони прояву активності. Тобто виникає цікаве наукове завдання щодо виявлення онтогенетичного шляху та різниці у становленні термінальних та інструментальних цінностей.

Аналіз емпіричного матеріалу вказує на те, що у виборі, який характеризує різні термінальні цінності (цінності-цілі), найбільшу обізнаність діти показали, аналізуючи цінність «гроші», найменшу значимість для дітей старшого дошкільного віку мала цінність «краса мистецтва». Серед знаних, тобто змістовно наповнених понять, що відображають інструментальні цінності особливу роль у старших дошкільників відіграє «самостійність», яка розцінювалась як вміння себе обслуговувати («одягатися, чистити зуби, їсти»), як обізнаність в певних питаннях («знаєш про щось і робиш це») і покладання на свої сили під час виконання різних справ («сам за себе відповідаєш»). Отже, сформованість ціннісних орієнтацій дітей, які мають прояв у висловлюваннях і судженнях проявляється наступним чином: правильно оцінюють і розрізняють те що гарно та погано, добре та зле, корисне та некорисне, пояснюючи конкретними прикладами добрих вчинків, використовуючи систему морально-етичних ознак, прийнятих у суспільстві; 100 % дітей старшого дошкільного віку усвідомлюють значення, розмірковують, оцінюють, розуміють причини вчинків людей на достатньому рівні 47,5%, дітей, на недостатньому 52,5% дітей. Недостатній рівень вказує на те, що діти не диференціюють позитивне й негативне, корисне й шкідливе; не розуміють залежності між предметним світом та власними можливостями прояву активності, не можуть дати словесне пояснення та оцінку позитивними і негативним вчинкам людей, не можуть пояснити переживання іншої людини; не знають слова-ознаки моральних та аморальних вчинків; не вміють виразити словами схвалення та осуд; не формулюють оцінку вчинків та взаємин людей, орієнтуючись на моральні орієнтири. Аналіз демонструє дисгармонійність ставлення до навколишнього світу, неузгодженість між емоційним значущим вибором цінності та її змістового наповнення. Структурно-динамічні характеристики ціннісних орієнтацій зроблено на основі порівняння найбільш знаних та значимих для дітей цінностей та

спостереженні їх активного застосування в реальній життєдіяльності у взаємодії з дорослими та ігрової діяльності з ровесниками. Аналіз когнітивного та емоційного компонентів в структурній характеристиці цінностей вказує на неузгодженість між ними. Невідповідність між емоційною перевагою у виборі найбільш важливого, значущого та когнітивно наповненого поняття проявилась у характеристиках таких цінностей як «родина» та «гроші». Найбільш знана цінність «гроші» (13% від загальної кількості балів, отриманих дітьми за всіма картинками) є емоційно важливою та значущою лише у 9% випадках. Натомість емоційна значущість цінності «родина» виявлена у найбільшій кількості дітей. Останній факт, демонструючи беззаперечну першість родини в ієрархії дитячих цінностей, вказує таким чином на величезний потенціал виховного впливу рідних людей на особистість дитини дошкільного віку. Вияв особливостей реального функціонування цінностей в життєдіяльності дитини за проявами ігрової, комунікативної, вольової активності дітей у рольовій та реальній взаємодії з дорослими та однолітками (за матеріалами К. Карасьової, Л. Соловйової) показав: 95% сюжетів відтворюються за позитивними сюжетами, від яких вихованці отримують задоволення; найбільш знаними та повторюваними сюжетами ігор є – подорожі, будівництво, сім'я, перукарня, свята, пошукачі скарбів, лікарня; у названих сюжетах діти відтворюють рольові та ігрові стосунки які спрямовані на: дружбу, зовнішню красу, ставлення до природи, сімейні стосунки, ставлення до матеріальних цінностей, збереження здоров'я, ставлення до техніки, мистецтва; рольова активність дітей спрямована на відтворення таких цінностей як самостійність, цілеспрямованість, сміливість, впевненість, творчість, допитливість. Отже, результати дослідження підтверджують, що формування ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку відбувається в єдності трьох його складових компонентів: когнітивного,

емоційного та регулятивного. Проведене пілотажне дослідження за діагностичним комплексом методик дає підстави охарактеризувати основні тенденції прояву ціннісних орієнтирів старших дошкільників.

Ми підтверджуємо, що у сьогоденних реформуваннях системи освіти зроблено акцент на підвищенні уваги до особистості дитини. Проте сучасна практика суспільного виховання дошкільників засвідчує явну деформацію педагогічного процесу в бік одностороннього домінування навчальних цінностей над виховними. Дитячий садок (і державний, і приватний) в значній мірі перетворився у дійсно навчальну установу. В організації життя дитячого садка головне місце займають заняття, котрі здебільшого схожі на шкільні уроки. Оцінкою роботи дошкільного закладу і окремого вихователя стає виконання програми, а батьки найбільше стурбовані тим, як їх дитина підготовлена до школи. При цьому „підготовка до школи” масово розуміється лише як оволодіння вмінням читати, писати, рахувати.

Превалювання знанневого аспекту в оцінці рівня розвитку дитини і роботи дитячого садка зовсім виключає емоційне життя дитини з педагогічного процесу в дитячому садку. Події, що схвилювали дитину і залишили слід в її душі частіше за все залишаються її власною справою і не привертають уваги педагогів. Таким чином, когнітивний диктат, який панує в дитячому садку впродовж останніх 12-15 років, не зменшився, а збільшився в зв'язку з фактично існуючою тестовою перевіркою знань та вмінь дітей при їх вступі до школи та пристосуванні програми дошкільного виховання на догоду невиправданим проте абсолютним вимогам школи. Тому застереження О. Леонтьєва щодо „інтелектуального збагачення при духовному зубожінні „дитини”, яке він висловив оцінюючи стан шкільного навчання у 80-ті роки є сьогоденним і зовсім не втратило своєї значимості та актуальності. Проте, саме „збагачення” інтелектуальної сфери передбачає не тільки і не стільки

кількість наявних знань. Воно можливе, коли процес пізнання емоційно переживається дитиною, коли об'єкт навколишньої дійсності, що виступає предметом пізнання, викликає у неї інтерес, здивування, захоплення, а результат пізнавального процесу є особистісно значимим для дитини та знаходить емоційну підтримку з боку дорослого. В такий спосіб, змістовно наповнена «знана» цінність переходить у «значущу», емоційно та особистісно важливу цінність, ознаки якої надають їй характеристику регулятора активності, тобто вказують на функціональне призначення цінності як психологічно важливого феномену. Розвиток ціннісних орієнтацій дитини відбувається на основі привласнення цінностей, що потребує емоційного відношення та оцінного ставлення до дійсності, розвинених мисленнєвих здібностей для гармонізації цінностей з потребами. Об'єднання психологічних зусиль дитини через переживання та знання є суттю процесу психічного розвитку дитини, який відбувається шляхом привласнення нею історично-культурного досвіду людства (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Рубінштейн, С. Максименко). Важливий процес об'єднання емоційних та когнітивних психологічних надбань дитини потребує діяльнісної життєвої практики, набуття досвіду інтерпретації та усвідомлення для того, щоб ціннісна орієнтація стала дієвим механізмом активності. Тому усвідомлення дорослими найважливішої для суспільства мети – відродження духовності людини, потребує переосмислення розвивальних, навчальних, виховних завдань у сфері дошкільної освіти. Дошкільний вік є сензитивним для розвитку особистості, коли формується ставлення дитини до навколишнього світу предметів, явищ, людей і людських стосунків, до самої себе. Становлення особистості безпосередньо пов'язано з формуванням у дошкільника вищих почуттів, зокрема пізнавальних та праксичних. В них своєрідно у формі переживань відображаються певні об'єкти, події

навколишнього світу, відображаються ставлення дитини до себе як активного діяча, до своїх можливостей, прагнень, переживань.

Висновки. Специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує об'єднання зусиль педагогів та батьків у створенні соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери навколо проблеми становлення ціннісних орієнтацій дитини. Тому рішення проблеми становлення ціннісних орієнтирів розвитку дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурного середовища, що сприяє збереженню простору дитячої субкультури, становленню моральних почуттів та ціннісних орієнтирів, опірності до негативних соціальних впливів.

До важливих питань подальшої роботи з батьками та педагогами на формувальному та узагальнюючому етапах розробки проблеми можна віднести наступні: подолання педагогічного егоцентризму та переборення професійних стереотипів; навчання співпраці, ефективним формам педагогічного спілкування, вмінню бути мобільним та свідомо обирати конструктивну позицію щодо виховних завдань розвитку вихованців.

Подальшу перспективу ми бачимо у впровадженні результатів дослідження у педагогічну практику, що дає підстави для розроблення нових науково обґрунтованих критеріїв психологічного оцінювання якості сучасної освіти, що набуває особливого значення в ситуації деформації ціннісних орієнтацій дорослих (батьків та педагогів) стосовно цілей виховання та навчання дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.О. Психологічні засади становлення гуманістично орієнтованої освіти.(концепція комплексного дослідження) /Г. О. Балл // Атуальні

проблеми психології : наук. записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; [за ред. акад. С. Д. Максименка]. – Вип.19. – К. : Наук. думка, 1999. – 286 с.

2. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе: Избранные работы. – К. : Изд-во Основа, – 2006. – 408с.

3. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Тищенко О. Вовчик-Блакитна, Ю.О. Приходько ; [за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк]. – Тернопіль : Мандрівець, – 2010. – 168 с. – (Серія „Дитина замовляє розвиток”).

4. Максименко С.Д. Генетична психологія: Методологическая рефлексия проблем развития в психологии / С. Д. Максименко. – М. : Рефлбук ; К. :Ваклер, 2000. – 320с.

5. Максименко С.Д. Особистість: Проблема структури (генетичний аспект) / С. Д. Максименко // Актуальні проблеми сучасної психології : наук. записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України ; [за ред. акад. С.Д. Максименка]. – Вип. 23. – К. : Нора-друк, 2003. – С. 3–14.

6. Піроженко Т. О., Хартман О.Ю. Психологічні чинники становлення відповідальності батьків за розвиток дитини дошкільного віку /Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман // Дошкільна освіта : наук.-пр. журнал ЗОІППО. – 2010. – №2(28). – С. 68–73

7. Піроженко Т.О., Ладивір С. О. Соціальна ситуація розвитку сучасної дитини /С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко // Дошкільне виховання. – 2010. – № 6. – С. 4–9.

8. Піроженко Т.О. Діяльнісна природа творчої активності дошкільника /Т. О. Піроженко // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту

психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. / [за ред. В. О. Моляко]. – Житомир: Вид-во ЖДУ. – 2010. – Т. XII, В. 10. – С. 264–271

9. Піроженко Т.О. Загальнолюдські цінності як простір оцінювання дитиною оточуючої дійсності // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Т. VI. Психологія обдарованості. – Випуск 6. – 235 с., С. 140 – 149

10. Піроженко Т.О. Особистісний потенціал дитини дошкільного віку / Т. О. Піроженко // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 14. – С. 152 – 156.

11. Піроженко Т.О. Турботу про малечу на дитячі плечі? / Т. О. Піроженко // Дошкільне виховання, № 6, 2011. – С. 7–11.

12. Піроженко Т., Ладивір С., Карасьова К., Соловйова Л. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова, Л. І. Соловйова // Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України : проблеми загальної та педагогічної психології ; [за ред. С. Д. Максименка]. – К. : “Гнозис”. – Т. XIII. – Ч. 1. – 2011. – С. 307–317

13. Піроженко Т., Байєр О. Вплив самооцінки на розвиток саморегуляції дошкільників / Т. Піроженко, О. Байєр // Дошкільна освіта : наук. практ. журнал ЗОІППО. – 2012. – №2 (8). – С. 23–26

Т. Піроженко

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ ВОСПИТАНИЯ

В статье рассматриваются современные достижения психологической теории и практики по вопросам отражения ценностных ориентаций старших дошкольников. Определен вектор решения проблемы становления ценностных ориентиров ребенка дошкольного возраста в современном социальном пространстве, которая требует усиления внимания общества к качеству развития детства путем гуманизации социокультурной среды, что способствует сохранению пространства детской субкультуры, становлению нравственных чувств и ценностных ориентиров дошкольников, их устойчивости к негативным социальным воздействиям.

Ключевые слова: *ценностные ориентации, современная социальная ситуация развития ребенка дошкольного возраста, социокультурная среда, образовательное пространство, ценностное отношение, становления личности, жизненная компетентность.*

T. Pirozhenko

REFLECTION OF THE PROBLEM OF VALUE ORIENTATION OF THE CHILD OF PRESCHOOL AGE IN THE MODERN THEORY AND PRACTICE OF EDUCATION

The article deals with modern achievements of psychological theory and practice on the reporting of the value orientations of older preschoolers. Define the vector solution formation of values orientation of preschool-aged child in the modern social space that calls for increased public attention to the quality of childhood by humanizing the sociocultural environment, which saves space children's subculture, the formation of moral sentiments and values-based pre-school children, their resistance to negative social influences.

Keywords: *value orientation, the present social situation of children of preschool age, socio-cultural environment, educational space, the value relation of personality, life competence.*